

НОВИЙ КРОК У КОМПАРАТИВІСТИЦІ

(Свербілова Т. Г. Такі близькі, такі далекі... (Жанрові моделі української та російської драми в аспекті порівняльної поетики) : монографія / Т. Г. Свербілова ; [наук. ред. Д. С. Наливайко]. – Черкаси : ТОВ «Маклаут», 2011. – 566 с.)

Нова книга кандидата філологічних наук Т.Г. Свербілової є монографічним дослідженням російської та української драми ХІХ – першої третини ХХ ст., присвяченим проблемам порівняльної поетики жанрів. Подібне комплексне дослідження двох літератур в аспекті генології перспективне як з історико-літературної, так і з теоретичної точки зору. У книзі використовуються методології і принципи нелінійного розвитку культури й літератури, що може бути актуальним не тільки для драматичного роду літератури, а й ширше. Генологія в компаративістиці становить ще недостатньо вивчене поле досліджень, особливо коли йдеться про жанри драми і пропонуються до порівняння не далекі ряди, як переважно спостерігаємо в сучасній українській компаративістиці, а близькі ряди сусідніх культур. Головним завданням монографії є визначення національної ідентичності кожної з розглянутих культур на прикладі жанрової системи – шляхом їхнього порівняння.

Ця праця дуже потрібна, адже в українському літературознавстві наразі не існує історії драматургії, яка би обіймала такий значний період у її розвитку. Але доробок Т.Г. Свербілової не зводиться до історичного розгляду. Вона пропонує нові теоретичні методи дослідження, які ще не знайшли вжитку в літературознавстві, застосовує загальнонаукову теорію випадкових та закономірних процесів, нелінійну теорію історичного розвитку – до історії літератури. Дослідниця поєднує традиційний розгляд за напрямками та стилями з новими методологіями. Драма українська та російська постає в реаліях модерну та авангарду, потім соціалістичного реалізму. Авторка не прагне охопити весь матеріал, його тут годі шукати, але вона намагається на окремих прикладах довести свою теорію взаємодії трьох історичних моделей у розвитку жанрів драми. Гадаємо, їй це вдається. І хоча прибічники традиційного літературознавства її викладки можуть здатися несподіваними, але в неї є безперечний нестандартний, оригінальний підхід до жанрів драми, який має право на існування.

Дослідження присвячене теоретичним та історико-літературним закономірностям зміни жанрових парадигм у російській та українській драматургії в аспекті компаративної поетики жанрів. Автор, використовуючи теорію культурного вибуху, яку розробляв Ю.М. Лотман, пропонує діючу модель зміни жанрової динаміки протягом ХХ – першої третини ХХ ст. При цьому дослідження залишається в рамках літературної компаративістики, точніше, – компаративної генології, не переходячи в культурологічне або антропологічне вивчення, хоча елементи останнього й застосовуються автором.

Новизна підходу полягає не тільки в паралельному розгляді російської й української драматургії в рамках оригінальної авторської концепції нелінійного розвитку драматичного роду літератури, а й у міждисциплінарному методологічному синтезі, який на сьогодні є одним з найбільш перспективних у гуманітарній сфері. Т.Г. Свербілова висуває гіпотезу, згідно з якою жанри драми виникають в історії літератури у певному повторюваному порядку, від містерії до трагікомедії і мелодрами. Підтвердження своєї гіпотези вона знаходить у великому аналізованому матеріалі. Якщо драма ХІХ в. представлена оглядово, конспективно, то драматургія модерну, російського й українського, розглядається на численних прикладах. У ХХ столітті автор знаходить єдину лінію, що закономірно поєднує модерн, авангард і соціалістичний реалізм. Тому звертання в книзі до актуальної сьогодні теми «Соцреалізм як масова культура», як і звертання до прози модерну, не виглядають чужими.

Авторка застосовує до аналізу жанрів російської та української драми сучасні загальнонаукові концепції нелінійного розвитку культури та пропонує метод моделювання еволюції драми ХІХ-ХХ ст. згідно із трьома принципами опису: лінійно-історичним, циклічним, або пульсуючим, та вибуховим, або хаотичним. На її думку, в культурі ці три принципи діють одночасно, але їх можна штучно вичленувати в дослідженні. Структуру роботи організовано згідно із цією методологією. Водночас у роботі є певний єдиний сюжет, що розвивається в усіх розділах: матеріал ХІХ ст. розглядається в аспекті спочатку історичної, а потім порівняльної поетики, при цьому циклічний принцип обумовлює повторення жанрів на шляху від містерії до трагікомедії й мелодрами. На погляд дослідниці, повільним, лінійним процесам у жанровому розвитку притаманні так звані «чисті» жанри комедії та трагедії, у той час як при наближенні до вибухового періоду на перше місце виходить трагікомедія. Отже, зміна жанрових парадигм російської та української драми ХІХ-ХХ ст. в компаративному аспекті постає як взаємодія різних механізмів культурного розвитку.

За цією концепцією, процеси жанрової видозміни на початку ХХ ст. постають як вибухові й пов'язуються з такими універсальними стилями доби, як модерн і авангард. У межах модерну розглядаються видатні явища російської та української драматургії: «Влада темряви» Л. Толстого, «Украдене щастя» І. Франка, драми Лесі Українки та Л. Андрєєва, І. Анненського, Н. Гумільова. Найбільш розвинено розглянутий у книжці жанр містерії, який, на думку дослідниці, поступово переходить у мелодраму. З течій модерну та авангарду розглянуто неонатуралізм, неокласицизм та експресіонізм. Як неонатуралістичні аналізуються п'єси В. Винниченка та, з іншого боку, М. Арцибашева, Л. Андрєєва. Доводиться, що внаслідок трансформації традиційної сімейно-психологічної драми здійснюється перехід до жанру мелодрами. Драматургія неокласицизму розглядається на прикладі творів Лесі Українки та Марини Цветаєвої. Експресіоністичні тенденції російської та української драми представлені у пізніх п'єсах В. Винниченка та М. Булгакова. Т. Свербілова закономірно ставить питання про існування пізнього експресіонізму в російській та українській драмі. Можна було б зробити зауваження стосовно повної відсутності в розгляді такої потужної течії сколку століть, як символізм, без якого стиль модерн просто не існує, особливо коли йдеться про російський символізм...

Половину книжки присвячено розгляду жанрової системи дуже актуального наразі історичного періоду – радянської доби 1920-1930-х рр. Драматургія радянського періоду розглядається не тільки як література соцреалізму, а і як інноваційна література, що в сучасних дослідженнях заміняє колишнє повне заперечення культурного значення цього періоду. Адже у рамках новостворених жанрів, як-то «оптимістична трагедія», «колгоспна комедія» тощо, існували твори високої літератури. Це порівняння знімає кордон між справжньою літературою та соцреалізмом, до якого дослідниця, як і її колеги по сучасному вивченню цього періоду, ставиться цілком серйозно. У взаємодії принципів вибухового і поступового розвитку, на думку дослідниці, відбувається трансформація жанрів драми у 30-х рр. XX ст.

Т.Г. Свербілова репрезентує соцреалізм як масову культуру, спільну за принципами з масовою культурою Європи та США у 1930-ті рр. Аналіз творів проводиться дихотомічно: у кожному підрозділі розглядається текст український та російський. Дослідниця не залишається виключно в царині драматичних творів, вона розглядає споріднені види: драматизовану прозу та кіноповість, як-от «Біла гвардія» М. Булгакова та «Комісар» О. Аскольдова. Дослідження розділяє ракурс діячності та ракурс синхронії як у текстах, що належать до формульної літератури соцреалізму, так і в різновекторних текстах, де представлені й формульні, й інноваційні жанри. Так, з одного боку, порівнюються класичні драми соцреалізму, такі як «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського і «Загибель ескадри» О. Корнійчука, а, з другого боку, драми на спільну тематику І. Микитенка і М. Булгакова. Аналіз творів О. Корнійчука виникає неодноразово у різних контекстах порівняно з різними авторами, часом протилежними за художнім вектором, наприклад, з А. Платоновим, М. Кулішем. Митців об'єднує не тільки спільна епоха, а й спільні жанри, елементи яких використовуються і формульною літературою, і новаторською, інноваційною. Але в цілому авторку цікавить саме формульна драма, яку вона в певному сенсі «реабілітує». Так, приміром, виникає апологія мелодрами на прикладі п'єс І. Кочерги та мелодрами О. Арбузова «Таня».

Останній розділ книжки присвячено проблемі рецепції російського класичного тексту в українській та російській модерній драмі. Проблема розглядається у мотивно-жанровому аспекті, зокрема дослідницю цікавить мотив смерті та самогубства, трансформований у жанрах української та російської драми. Йдеться про рецепцію художнього досвіду Гоголя та Достоєвського у М. Куліша та М. Ердмана. Розглядається художня модель «комедії із самогубством» у ранньорадянській драматургії та оцінка національної ідентичності п'єси М. Ердмана з боку Леся Курбаса.

Вибір російських текстів для зіставного аналізу, довільний, на перший погляд, має, проте, внутрішні закономірності. Відбираються не тільки автори модерну, які сьогодні в центрі уваги русистів, як, наприклад, Марина Цветаєва, але й автори радянської епохи, стосовно яких або тільки починають догадуватися про їхнє дійсне значення (М. Ердман), або автори, колись досить популярні, а сьогодні забуті, як О. Афіногенов або Вс. Вишневський. Водночас межа між російською й українською драмою часом проводиться зайво жорстко і не враховуються, наприклад, моменти загальносоюзної рецепції постановок і фільмів за українськими п'єсами, що перетворювалися

на явище російського театру і кінематографа, як це відбулося з комедією О. Корнійчука «В степах України», по-новому розглянутої автором монографії. Адже це теж аспект компаративного вивчення. Дійсно, назва книги обрана вдало: такими близькими й такими далекими виявляються не тільки дві близькі культури – українська й російська, але й тексти, ідеологічно розведені в модернізмі по різні сторони культурного дискурсу – висока і масова культури. Тому нові атрибуції, які дає в книзі автор традиційним жанрам, не виглядають ненауковими.

Отже жанровий шлях драми постає в координатах трьох описових моделей у жанровій взаємодії та трансформаціях модерної української та російської драматургії. Спостереження за дією цих моделей дозволяють побудувати лінійну, циклічну та вибухову картину розвитку жанрів певної національної літератури і водночас визначити ідентичність цих моделей завдяки включенню їх до компаративної поетики жанрів.

Монографія Т.Г. Свєрбілової свідчить не тільки про прекрасне знайомство автора із сучасною науковою, філософською і соціально-філософською літературою за проблемою, а й про таку досить рідкісну якість, як уміння визначити підхід до заявленого об'єкта дослідження, у якому гармонійно сполучаються актуальні культурфілософські й теоретичні гіпотези із властиво авторським нетривіальним варіантом моделі жанрової динаміки. По суті, в монографії порушено проблему побудови гіпотетичної неklasичної процесуальної моделі культури з набором її культурних механізмів, причому за матеріал обрано не найпростішу для аналізу драматургію нового часу.

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО,
доктор філологічних наук, професор

Одержано 6.12.2011 р.